

JUDAICA BULLETIN

Mededelingenblad van de Stichting Judaica Zwolle
Postbus 194, 8000 AD Zwolle; e-mail: judaica@hetnet.nl
Verschijnt vier maal per jaar - ISSN 1384-9050

Jaargang 15, Nummer 3 / Niesan - Ijar 5762 - april 2002

OPLAGE 425 EXEMPLAREN - ABBONNEMENT €6,50 - POSTGIROREKENING 259272

DIEREN IN TENACH EN JOODSE TRADITIE 10

De gans

Door Jan Veldhuijzen

De gans, *zva*, 'avaz' (afleiding is dubieus), wordt vaak genoemd in de Talmoed; tezamen met de kip en de eend was het een populaire vogel in menig huis. Zo leren we bij Abaye dat ganzen en kippen onder de categorie van gedomesticeerd gevogelte vallen en dat het pakken ervan op een feestdag niet wordt beschouwd als een gevangenneming, terwijl toch het vangen van andere vogels als ongeoorloofd wordt beschouwd (Betsa 24a). De gans wordt in de bijbel niet expliciet genoemd.

Aan tafel bij Salomo

De *yvba*, *yrbv*, *barboeriem avoesiem*, 'gemeste vogels' bevond zich onder de dagelijkse voorraad voedsel voor Salomo's tafel (Tenach 1 Kon. 5,3; S.V. 1 Kon. 4, 23), en dit zouden dan ganzen zijn. In dat geval zouden het dan uitsluitend gedomesticeerde ganzen zijn. Het woord 'barboer' wordt dan afgeleid van van 'bar', 'puur, wit', en 'avoes', 'gemest'. Anderen identificeren 'barboeriem' ('zwanen' in Modern Hebreeuws) met 'kippen' (Baba Metsia 86b). Sommigen zeggen dat het een soort gevogelte is dat uit Barbaria kwam, uit een land buiten het Romeinse Rijk, bijvoorbeeld Noord Afrika (Prediker Rabba 2: 7). Rabbi Berechiah zei in naam van Rabbi Juda: Een zeldzame en edele vogel die dagelijks aan zijn tafel plaats nam. Vanwaar kwam hij? Hij kwam elke dag uit Barbaria (Pred.R. 2: 7).

Er zijn verschillende meningen in de Talmoed te vinden wat de precieze vertaling van het woord 'avoesiem' aangaat. Onder de Wijzen zijn er die zeggen dat het hanen zijn, die welbewust werden vetgemest (Rasji). Anderen beweren dat ze niet met opzet werden vetgemest, maar vet werden van zichzelf in het veld. Zo weet Sjmuel, die ook nog een geneesheer van grote faam was, te vertellen dat op

natuurlijke wijze gevoed gevogelte gemakkelijker verteerde.

Een zijdelingse verwijzing naar de bijbel vinden we van de gans in de Talmoed (Berachot 57a): "Als iemand in zijn droom een gans ziet, mag hij op wijsheid hopen." Dit geldt als commentaar op Spreuken 1, 20: "Wijsheid schreeuwt luidt op straat."

Wild en tam

Het fokken van ganzen in Erets Israël is erg oud. Een afbeelding van het vetmesten is bewaard gebleven op een negende eeuw v.d.g.j. ivoren gedenkplaat die gevonden is bij opgravingen in Megiddo. De Misjna noemt het fokken van ganzen (Sjabbat 24: 3; Choellin 12:1), en de Talmoed maakt onderscheid tussen wilde en gedomesticeerde ganzen (Baba Kamma 55a). ganzen werden, net als kippen, gehouden om te eten, maar hun eieren waren niet zo populair als die van kippen.

Volgens een geleerde werden ganzen beschouwd als watervogels (Choellin 56b). Van Rabbi Choena ben Juda leren we dat de doorsnee prijs van een gans een *zoez* was, en hij voegt eraan toe dat wanneer zijn longen gevuld zijn met kruiden hij vier *zoez* waard is (Choellin 49a).

Rabbijnen maken onderscheid tussen tamme en wilde ganzen, en geven nauwkeurig omschreven bijzonderheden van elke soort. Zij behoren tot twee verschillende soorten en mogen niet worden gekruist. Bovendien heeft de tamme gans een langere bek dan de wilde soort. De wilde gans heeft zijn voortplantingsorganen waarneembaar uitwendig, en de ander heeft ze inwendig. De wilde gans wordt zwanger met enkel één ei per bevruchting, terwijl de tamme verscheidene eieren legt (Baba Kamma 55a; Bechorot 8a).

Lawaai, veer, vet en verhalen

De gans staat bekend om het lawaai dat hij maakt, als gevolg waarvan rabbijnen ganzen op één lijn plaatsen met honden als het gaat om de bewaking van een belegerde stad (Ketoevot 27a).

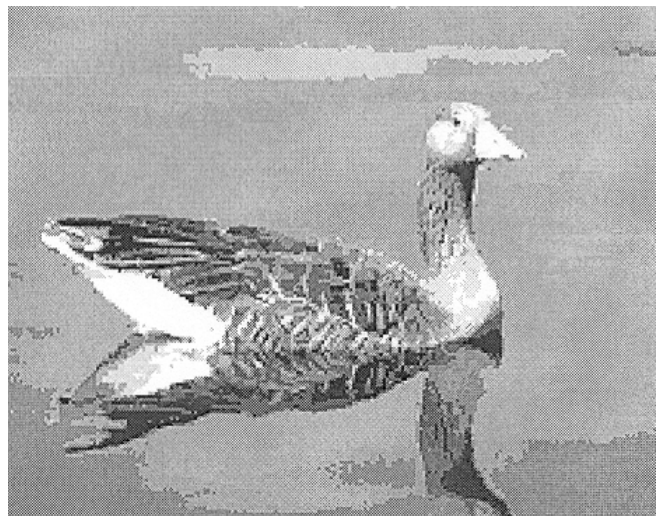
Als schrijfgereedschap zijn ganzenveren erg in trek. Het vet van een ganzenvleugel bezit medicinale eigenschappen, aldus de rabbijnen. Met afgrijzen bezien ze echter diegenen die op gewelddadige wijze ganzen vetmesten. Dat blijkt uit het volgende talmoedische verhaal.

Rabba b.Bar Chana vertelde: We reisden eens door de woestijn en zagen ganzen waarvan de veren uitvielen vanwege hun vetheid, en stralen vet stroomde onder ze. Ik zei tegen ze: “Zullen we deel hebben aan jullie vlees in de komende wereld?” De een tilde zijn vleugel op en de ander tilde zijn poot op. (Het feest zorgt voor de rechtvaardigen ...)

Toen ik Rabbi Eleazar ontmoette, zei hij tegen mij: “Israël zal ter verantwoording worden geroepen om het lijden van deze ganzen.” (Baba Batra 73b). Zulk onnodig lijden valt onder de categorie van *tsar ba'ale chajjiem*, hetgeen afkeurenswaardig is.

Er wordt een verhaal verteld van een Maggid die besloot om in een kleine stad te gaan wonen. Toen hij

de Rav van de gemeenschap ontmoette, verklaarde hij tegenover hem zijn bedoelingen. De Rav was hoog verbaasd en protesteerde: “Maar de gemeenschap betaalt zijn Rav al een erg bescheiden salaris. Hoe wil jij dan de kost verdienen?” Daarop vertelde de Maggid de volgende gelijkenis: “Een gans behoorde aan een onnadenkende eigenaar en leed vaak honger omdat zijn baasje hem vergat te voeren. Op een dag kocht de man een haan en zette die in hetzelfde hok als de gans. De gans was erg bezorgd en sprak: “Nu zal ik zeker honger lijden. Er zijn er nu twee die van hetzelfde portie moeten eten.” “Maak je niet druk”, antwoordde de haan, “ik kan kraaien als ik honger heb en dat zal een waarschuwing voor onze meester zijn, waarna we beide gevoerd worden.”

Grauwe gans (bron: Encarta '99)

Zegswijzen

Als iemand in zijn droom een gans ziet, mag hij op wijsheid hopen (Ber. 57a)

Drie vrouwen en een gans maken de markt vol (Jidd.)

Veel vrouwen, veel woorden; veel ganzen, veel drek (Jidd.)

De gans houdt zijn hoofdgebogen, maar zijn ogen dwalen rond (Megilla 14b)

Paulus in opspraak?

door Peter van 't Riet

In NRC Handelsblad van 18 april j.l. las ik het bericht “Paulus was spion van Rome”. Daarin wordt verslag gedaan van de theorie van Thijs Voskuilen, die als geschiedenisstudent onlangs afstudeerde in Groningen op een scriptie, waarin hij beweert dat Paulus een undercoveragent van de Romeinen is geweest, die de opdracht had de eerste christenen tot onderdanigheid aan te zetten. Voskuilens speculaties moeten om diverse redenen naar het land der fabelen worden verwezen. Hoewel ze in strijd lijken met de traditionele interpretatie van Paulus als stichter van het christendom, zijn ze op dezelfde onjuiste uitgangspunten gebaseerd die de klassieke christelijke theologie hanteert bij het interpreteren van Paulus. Drie van die onjuiste uitgangspunten wil ik kort uiteenzetten.

Evenals de klassieke theologie gaat ook Voskuilen ervan uit dat het christendom al in de tijd van Paulus een invloedrijke beweging was die een potentieel gevaar vormde voor de positie van de Romeinen. Deze opvatting is een presentisme. Dat wil zeggen dat men de latere positie en omvang van het christendom terugprojecteert op de historische situatie van de 1e eeuw CJ. In werkelijkheid was er in Paulus' tijd helemaal nog geen christendom. De beweging van Jezus' aanhangers was toen nog een marginaal verschijnsel binnen het zeer pluriforme jodendom, waarin het broeide van messianistische en anti-messiaanse groepen, die elkaar nogal eens naar het leven stonden en zeer diverse relaties met de Romeinen onderhielden. De groep van Jezus viel in dat spectrum absoluut niet op. Het feit dat wij vaak wel denken dat zijn aanhangers al een politiek en religieus relevante beweging vormden, komt voort uit het latere beeld als zou het Nieuwe Testament geschiedenis schrijven op hetzelfde politieke niveau als een Flavius Josefus of een Tacitus. In werkelijkheid speelde alles wat in het Nieuwe Testament beschreven wordt zich af in een nisje van de geschiedenis en is het pas halverwege de 2e eeuw CJ uitgegroeid tot iets van wereldniveau. Voor de Romeinen was de Jezus-beweging in de tijd van Paulus van weinig tot geen betekenis, te meer daar er geen enkele aanwijzing is dat Jezus' aanhangers zich gewelddadig gedroegen. Daarom is het zeer onwaarschijnlijk dat de Romeinen in deze Jezus-beweging geïnteresseerd waren op het niveau van de geheime inlichtingendiensten.

Een tweede fout die Voskuilen maakt in het verlengde van de klassieke theologie, is dat hij de teksten en verhalen in het Nieuwe Testament opvat als historische teksten. In de boeken *Lukas de Jood*, *Zonder Tora leest niemand wel* en *Het evangelie uit het leerhuis van Lazarus* heb ik laten zien dat de evangeliën en het boek Handelingen der Apostelen gelezen moeten worden als midrasj, dat wil zeggen een bepaalde vorm van polemisch-verhalende joodse literatuur uit die dagen. Een van de kenmerken van midrasj is de zogenaamde *transformatie van de historie*: historische gegevens worden in het kader van het betoog van de verteller naar believen bijgekleurd, omgedraaid, verzwegen, bijbedacht etc. Waar het bij midrasj-vertelkunst om gaat, is een problematiek aan de orde te stellen in de vorm van een verhaal dat wordt opgebouwd met behulp van de joodse beeldtaal van die tijd. In zo'n verhaal wordt bijvoorbeeld met een confrontatie tussen een geweldloze Jezus en een machtsmanipulant als Pilatus een betoog opgebouwd voor geweldloos verzet dat de bezetter in verlegenheid brengt.

Ook al heeft zo'n ontmoeting historisch gezien waarschijnlijk nooit plaatsgevonden. Datzelfde geldt voor tal van verhalen over Paulus in de Handelingen der Apostelen: de schrijver Lukas geeft daarin geen historisch verslag van de "oudste kerkgeschiedenis", maar houdt daarin een betoog over de messiaanse strategie waarmee het jodendom in zijn ogen het Romeinse Rijk dient te benaderen, teneinde het door de knieën te krijgen.

En daarmee kom ik bij mijn derde bezwaar tegen de speculaties van Voskuilen en tegen de klassieke theologie rond Paulus: de harmonisatie van zijn brieven en de Handelingen der Apostelen. Vrijwel alle Paulus' beschouwingen die ik ken, gaan ervan uit dat er geen wezenlijke maar slechts ondergeschikte verschillen bestaan tussen datgene wat Paulus in zijn brieven schrijft en datgene wat Lukas over hem vertelt in het boek Handelingen. Ook deze opvatting stoelt op het historiciteitsparadigma waarmee het Nieuwe Testament meestal wordt gelezen. Ook hier leidt het midrasj-paradigma tot een heel andere kijk op de zaak. Lukas heeft in de Handelingen een midrasj-transformatie van de historische Paulus gegeven. Dat wil zeggen dat hij Paulus beschreven heeft niet zoals Paulus werkelijk was, maar zoals Paulus in zijn ogen *had moeten zijn*. De historische Paulus kennen we alleen uit zijn eigen brieven en daarin lezen we dan alleen nog hoe hij over zichzelf dacht en wat hij van allerlei zaken vond. Als jood uit de diaspora was hij vooral bezig met het probleem van de verhouding tussen joden en in het jodendom geïnteresseerde heidenen. Meestal komt hij in zijn brieven niet uit boven het niveau van lokale gemeenschappen die worstelen met hun identiteit. Daarbij doet hij als jood soms vergaande concessies aan de niet-joodse omgeving. Lukas doet in de Handelingen twee dingen met Paulus. In de eerste plaats transformeert hij hem terug naar het jodendom en maakt hij hem trouwer aan de joodse leer en levenspraktijk dan Paulus zelf was (alleen dan kan Paulus een leermodel zijn in zijn ogen!). In de tweede plaats verheft Lukas hem tot drager van Lukas' eigen strategisch-messiaanse opvatting dat als de Romeinse overheidsdienaren (Sergius Paulus, Gallio, Felix, Festus, de keizer) maar voor het jodendom van Jezus gewonnen worden, het hele jodendom uit de knellende greep van Rome verlost zal zijn. In het boek *Lukas de Jood* heb ik deze strategie van Lukas beschreven en uitgebreid onderbouwd met een analyse van de teksten.

Paulus een undercover-agent? Onderdanigheid aan Rome? Over welke Paulus hebben we het eigenlijk?

De stem van Tamar

Van: David Grossman

Een zuivere stem te midden van lawaai en vuil

In Zwitserland las David Grossman de hoofdstukken uit zijn boek aan zijn kinderen voor. Wat hem betreft, heeft die ervaring hem geheel immuun gemaakt voor welke kritiek verder ook. „Waar heb je al die beschrijvingen voor nodig, probeer nou niet de schrijver uit te hangen”, gooiden ze hem naar zijn hoofd. Hij nam hun kritiek serieus. Nog tijdens het schrijven had hij hun hulp ingeroepen bij het beschrijven van de binnenstad van Jeruzalem, van de jeugdsceen, de pushers en verslaafde jongeren. Het boek is aan hen opgedragen.

Maar net als Grossmans andere jeugdboeken, is 'De stem van Tamar' veel meer: een thriller, een liefdesverhaal, een boek over een zoektocht van pubers, dat volwassenen meesleept. 'Iemand om mee te rennen' heet het oorspronkelijk in het Hebreeuws. In Israël kwam het twee jaar geleden uit en werd het meteen een bestseller. Momenteel wordt het bewerkt tot tv-serie, en de Italianen tonen ook belangstelling, voor een verfilming. Het boek leest dan ook als een spannende film, waarin je de personages, Tamar, Assaf, Pesach en Sjai, ziet en voelt, met ze meedenkt, meehuivert, zingt en huult. Grossman slaagt erin de lezer met Assaf achter hond Dina aan te laten rennen. Bekende liedjes vormen als het ware de soundtrack bij de tekst, al gaan de associaties met deze typisch Israëliische liedjescultuur haast onvermijdelijk verloren in de vertaling.

Assaf is een zestienjarige, niet al te populaire, soms wat traag denkende jongen. In zijn vakantie werkt hij bij de gemeente. Hij krijgt opdracht de eigenaar van een loslopende hond te traceren. De hond, Dina, voert hem mee op een adembenemende tocht door Jeruzalem, door wat Grossman noemt 'de stad binnen de stad', de stad van de verloren en drugsverslaafde daklozen, de straatmuzikanten, de onderwereld.

Op zoek naar Tamar - maar het zou jammer zijn haar rol in het plot hier prijs te geven. Voor Assaf is het tevens een innerlijke zoektocht naar zijn eigen identiteit.

De Nederlandse titel van het boek, 'De stem van Tamar', legt juist het accent op het meisje. Grossman zelf is al opgehouden met zijn uitgevers in het buitenland over de vertalingen te discussiëren: „Ze hebben me verteld dat 'Iemand om mee te rennen' in het Nederlands niet goed klinkt. Maar de stem van Tamar is inderdaad belangrijk in het verhaal. Het heeft me altijd geïntrigeerd hoe iemand te midden van al het lawaai en de vervuiling van de stad, in zo'n vulgaire omgeving, kan staan en toch van binnen uit een heldere, zuivere stem laat klinken.” Het boek laat ook zien hoe Tamar haar eigen stem vindt, zelfs temidden van die menigte: „De ene keer dat ze de aria van Barbarina uit *De bruiloft van Figaro* durfde te zingen, haar winnende auditiestuk, liepen de mensen halverwege weg of lachten haar in haar gezicht uit, en een paar jongens stonden haar achter haar rug na te doen.

Ze zag de mensen zich één voor één losmaken uit het publiek, als druiven van een tros, en elke keer als dat gebeurde ging er een steek door haar hart, was ze beledigd - alsof ze niet goed genoeg voor hen was. Daarna had ze dan een korte discussie met zichzelf (eigenlijk met Idan): of ze zichzelf koste wat kost trouw moest blijven, of dat ze toe moest geven aan de smaak van het publiek - 'het gepeupel', corrigeerde Idan haar.”

Grossman vertolkt opnieuw meesterlijk de wrijving tussen externe wereld en interne beleving - een terugkerend motief in al zijn werk. Hij voegt er dit maal de virtuele wereld van tv en (computer-)spelletjes aan toe. Zo komt Assaf tot de pijnlijke ontdekking - als hij in elkaar wordt geslagen - dat hij de magische krachten mist, waarover hij beschikt als hij *dungeons* en *dragons* speelt. En tegen het einde van het boek, als het plot zich al haast heeft ontrafeld, schiet hem door het hoofd: „soldaat, dief, ridder, tovenaars. Drie daarvan ben ik al geweest, alleen de ridder ontbreekt nog (en even was hij bezorgd: hij had geen idee hoe hij ooit een ridder kon zijn).”

Door het verhaal van de jongeren zijn bizarre figuren gewoven, zoals die van de kluizenares Theodora, die, getrouwd aan haar gelofte, nog nooit een voet buiten de deur heeft gezet. Twaalf jaar oud was de kleine Theodora toen ze door haar dorp op het eiland Lyskos naar Jeruzalem werd gestuurd. Dorpsheer Panorios had daar een gebouw gekocht voor de bede-vaartgangers en op zijn sterfbed verordonneerd dat er altijd een non moest wonen, een eilandmeisje, door loting aan te wijzen. Theodora moet haar hele leven in het Jeruzalemse huis doorbrengen, in reinheid. Inmiddels hebben zich in Jeruzalem twee nonnen gemeld die beweren dat zij model hebben gestaan voor Theodora. 'Onzin', weet Grossman. Maar ook zijn maffiose Pesach blijkt zo levensecht te zijn, dat de president van Israël geheel gedesillusioneerd was toen Grossman hem vertelde dat hij hem had verzonnen.

Uitgeverij Cossee, Amsterdam, ISBN 90 593 6004 4
€22,90, 416 blz.

Titel in het hebreuws: Iemand om mee te rennen.

Vertaling: H. Man

Uit het bestuur

In verband met diverse problemen die we ondervonden bij het voorbereiden van het volgende synagogepad en de vierde Samuel Hirsch-lezing, heeft het bestuur helaas moeten besluiten dit evenement niet aan het eind van dit seizoen te moeten organiseren. We zullen ons er binnenkort op beraden of we de Samuel Hirsch-lezing na de zomer bij de start van het nieuwe seizoen kunnen houden. Aan allen die gerekend hadden op de vertrouwde afsluiting van het leerhuisseizoen betuigen we onze spijt voor deze gang van zaken.

Boekbespreking

“Psalmen worden gewoonlijk individueel gelezen, zonder daarbij te letten op het verband waarin zij voorkomen. De bekende leesregel dat teksten in hun literair verband gelezen dienen te worden, lijkt niet van toepassing op dit bijbelboek. De laatste decennia is echter deze leesregel ook voor het Psalmboek weer in ere hersteld, nadat duidelijk is geworden dat ook aan psalmcollecties gestructureerde redactieprincipes ten grondslag liggen. Daarmee is ook bijbels-theologisch winst geboekt, aangezien de in de afzonderlijke psalmen aan de orde gestelde thema’s een klankbord krijgen, waardoor de tonen helderder gehoord kunnen worden. Voor psalm 92 betekent dit concreet dat hij verstaan mag worden tegen de achtergrond van de vierde Psalmbundel (Psalmen 90-106), waarin vanuit de ballingschap een heroriëntatie gegeven wordt op de oude geloofstradities. Met name de thema’s ‘tijd’ en ‘ruimte’ blijken dan niet alleen voor Oud-Israël een heroriëntatiepunt te zijn. Ook voor onze moderne ballingschap, waarin de tijd geheel in dienst staat van de beheersing van de ruimte, wordt er een hoopvol perspectief ontsloten”.

Aldus de flaptekst van het boek *“Tijd en Ruimte, een studie over Psalm 92”*, geschreven door **Dr. Gerrit van Ek** (1957), docent bijbelse theologie voor de kerkelijke opleiding van de Nederlands Hervormde Kerk aan de Universiteit Utrecht.

Het boek bevat een uitvoerige literair- en structuur analyse van Psalm 92, waarbij zeer gedisciplineerd wordt uitgegaan van de hebreeuwse masoretische grondtekst zoals die te vinden is in de Codex Leningradensis en vandaaruit in de Biblia Hebraica Stuttgartensia. De woorden, de zinnen en zelfs de letters van de psalm worden geteld. Woordfrequenties, literaire principes het komt allemaal aan de orde. Het boek bevat een tamelijk volledig noten- en verwijzingsapparaat, zelfs een volledige grammaticale sleutel voor de masoretische tekst van de psalm. In de bijlagen worden de tekst van Psalm 92 uit de Codex Leningradensis en de Biblia Hebraica Stuttgartensia naast elkaar afgedrukt, zodat je met eigen ogen de overeenkomsten en (interessanter) de verschillen, o.a. in spatiëring, kunt zien. Het boek is als het ware een leerboek voor bijbelse kernwoorden. Voortdurend is de schrijver zich bewust van de bijna organische samenhang van de psalmen en voortdurend hamert hij erop dat de

psalmen in context gelezen moeten worden en niet te gauw voor eigen gebruik moeten worden aangewend. In het woord vooraf stelt de schrijver dat voorkennis van de Hebreeuwse en Griekse taal niet speciaal vereist is. Letterlijk is dit waar, maar enige kennis van het Hebreeuws, al is het maar het alfabet, is toch wel verdraaid makkelijk, want het kleurt de achtergrond van de psalm in op een geweldige manier en het herinnert je er voortdurend aan

dat je niet met ‘jouw’ psalm 92 bezig bent. Graag had ik overigens een intensiever gebruik gezien van de rabbijnse exegese, de Midrasj op de Psalmen. Nu blijft het vaak bij korte verwijzingen, terwijl je m.i. bij de bron moet beginnen en dat is de Midrasj.

Dick Broeren

Uitgeverij Meinema, Zoetermeer
ISBN 90 211 3881 6
€17,90, 152 blz.

Sotheby's in Tel Aviv veilt Amsterdamse hagada

TEL AVIV. Een zeldzame hagada uit Amsterdam is gisteren (12-10-2001) in Tel Aviv voor ruim 800.000 gulden onder de hamer gegaan. Het rijk geïllustreerde 18de-eeuwse manuscript dat het verhaal van de joodse uittocht uit Egypte vertelt, was het pronkstuk van het veilinghuis Sotheby's in Tel Aviv. De hagada werd gekocht door een privépersoon.

De Amsterdamse *Hagadat shel Pesach* werd in 1796 vervaardigd door Chaim ben Mordechai Binger. Het manuscript is voorzien van zowel twee commentaren van 16de eeuwse exegeten als een Duitse vertaling in Hebreeuwse tekens. De Duitse tekst is afkomstig van de hand van Joel Brill, die onder auspiciën van de bekende Duits-joodse filosoof Mozes Mendelssohn hieraan heeft gewerkt.

Het pesachverhaal is voorzien van 55 kleine illustraties en dertien grote. Ze tonen het rijke joodse leven in de 18de eeuw. Zo figureren een zwarte dienaar in turban, een jongen in een matrozenpakje, theedrinkende dames met Chinees porcelein alsmede een heer en zijn bibliotheek, allen tijdens de uittocht.

Op een uitvouwbare landkaart, die in het manuscript is bijgevoegd, is de volledige reis van de Israëlieten van Egypte tot het Beloofde Land in alle details te volgen.

Kaarten figureren wel in sommige in Amsterdam

gedrukte *hagadot*, maar zijn uiterst zeldzaam in handgeschreven manuscripten. Sotheby's kent slechts twee andere exemplaren, waarvan één zich in Nederland bevindt.

Hagadot worden sinds de late Middeleeuwen in toenemende mate geïllustreerd. Het pesachverhaal heeft zich zo in de loop der tijd ontwikkeld tot het rijkst verlichtigde van alle joodse manuscripten met het hoogtepunt tijdens de Barok. Na de uitvinding van de boekdrukkunst werden, vooral in Noord-Europa, luxe geïllustreerde hagadot nog steeds handmatig vervaardigd om als huwelijkscadeau te dienen of voor het markeren van bijzondere gelegenheden.

Het verhaal wordt traditioneel gelezen tijdens de seder, de avondmaaltijd aan het begin van Pesach.

Overgenomen uit *TROUW* van 13 oktober 2001

'Mazzeltov', de joden in Amersfoort

Tentoonstelling

door George Mariet

Als het om de joodse geschiedenis gaat, kan Amersfoort aanspraak maken op bijzondere feiten. De synagoge, die sinds 1727 aan de Drieringensteeg in Amersfoort staat, was de eerste Nederlandse 'sjoel' aan de openbare weg en is het oudste joods-Asjkenasische gebedshuis dat nog in Nederland in gebruik is.

En tegelijk is het de enige synagoge buiten de Randstad die nog volledig functioneert. De 130 aangesloten joden komen allang niet meer enkel uit Amersfoort, maar ook uit de wijde omgeving. De Nijkerkse gemeente is in 1960 samengegaan met de Amersfoortse gemeente.

Wat aantallen betreft is het verhaal van de joodse gemeente in Amersfoort even triest als dat van andere plaatsen. Van de achthonderd joden die in 1942 in Amersfoort woonden, keerden er 333 niet terug uit de vernietigingskampen.

Jules Frank en zijn vrouw zijn twee van hen. In museum Flehite staat als symbool van de jodenvervolgung een tafel zonder eten, van de familie Frank. Jules Frank had in Amersfoort een slagerij en hield een dagboek bij over de lotgevallen van de Amersfoortse joden in 1942 en 1943. Museum Flehite heeft ter gelegenheid van het 275-jarig verblijf in Amersfoort de tentoonstelling 'Mazzeltov!' ingericht. De geschiedenis gaat verder terug dan 1727. Vanaf het jaar 1655 mochten joden in Amersfoort wonen, terwijl dat in Utrecht pas vanaf 1789 werd toegestaan. In Amersfoort vervulden joden een belangrijke rol in de textiel- en tabakshandel. Op de expositie zijn voor het eerst de rond 1775 geschilderde

portretten te zien van tabakshandelaar Benjamin Cohen en zijn vrouw. De particuliere eigenaar heeft de schilderijen bij hoge uitzondering aan het museum uitgeleend. Flehite is overigens gevestigd in het toenmalige woonhuis van Cohen aan de Breestraat.

Na de Tweede Wereldoorlog waren joden in Amersfoort niet zo welkom als bijna driehonderd jaar eerder. Het meubilair van de synagoge was compleet vernield. Vier jaar na de bevrijding kon de eerste dienst worden gehouden.

Naast de tentoonstelling verschijnt in april een boek van dr. K. Ribbens over de joden in Amersfoort in de periode 1940-1945.

'Mazzeltov! 275 jaar joodse gemeente in Amersfoort', tot 6 januari 2003 in Museum Flehite, Westsingel 50, Amersfoort, tel. 033-619987, www.museumflehite.nl. Geopend dinsdag tot en met vrijdag van 11 tot 17 uur en zaterdag en zondag van 13 tot 17 uur. Jeugd tot 18 jaar heeft gratis toegang.

Overgenomen uit *TROUW* van 23 februari 2002

JUDAICA-AGENDA ZWOLLE EN OMGEVING

VOORJAAR / ZOMER 2002

*Kopij voor de Judaica-agenda s.v.p. sturen naar: Zandkreek 9, 8032 JL Zwolle of via e-mail: judaica@hetnet.nl
De cursussen in deze lijst worden georganiseerd door de Stichting Judaica Zwolle.*

za 04-05	Sjabbat Behar (Lev. 25:1-26:2) - Bechoeqotai (Lev. 26:3-27:34)	-----	ma 03-06	Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), 20e bijeenkomst. Tijd:19.30-21.30 uur. Docent: drs. J.L.C. Boertjens
-----			za 08-06	Sjabbat Sjelach Lecha (Num. 13:1-15:41)
zo 05-05	Etty Hillesum Centrum, Roggestraat 3, Deventer. Joodse wandeling 'Het verstoorde leven' door Deventer. Begin- en eindpunt: bij het Centrum. Vertrek 12.00 uur. Deelname: €1,50.		-----	
ma 06-05	Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), 18e bijeenkomst. Tijd:19.30-21.30 uur. Docent: drs. J.L.C. Boertjens		ma 10-06	Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), reserve bijeenkomst. Tijd:19.30-21.30 uur. Docent: drs. J.L.C. Boertjens
di 07-05	Vrij Leerhuis 4 - Aqedat Jitschak, de binding van Isaäk, 5e bijeenkomst. Tijd:19.30-21.30 uur. Docent: dhr. J. Veldhuijzen		„	Bijbels-Hebreeuws 3 (bijhoudcursus), reserve bijeenkomst. Tijd:19.30-21.30 uur. Docent: drs. J.L.C. Boertjens
za 11-05	Sjabbat Bemidbar (Num. 1:1-4:20)		za 15-06	Sjabbat Qorach (Num. 16:1-18:32)
-----			-----	
ma 13-05	Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), 19e bijeenkomst. Tijd:19.30-21.30 uur. Docent: drs. J.L.C. Boertjens		ma 17-06	Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), reserve bijeenkomst. Tijd:19.30-21.30 uur. Docent: drs. J.L.C. Boertjens
„	Vrij Leerhuis 3 - Psalmen lezen met de rabbijnen, reserve bijeenkomst. Tijd:13.30-15.30 uur. Docent: dhr. D. Broeren		„	Bijbels-Hebreeuws 3 (bijhoudcursus), reserve bijeenkomst. Tijd:19.30-21.30 uur. Docent: drs. J.L.C. Boertjens
do 16-05	Lezing Genootschap Nederland Israël, afdeling Hoogeveen. De heer Serge Heldring over: " Russische Joden: van immigrant tot Israëli" (tevens viering Yom ha'Atsmaot). Plaats: Goede Herderkerk, hoek Middenweg/Lomanlaan, Hoogeveen. Aanvang: 19.45 uur.		za 22-06	Sjabbat Chaqat (Num. 19:1-22:1) - Balaq (Num. 22:2-25:9)
vr 17-05	Sjavoe'ot / Wekenfeest / Pinksteren (eerste dag)		-----	
za 18-05	Sjavoe'ot / Wekenfeest / Pinksteren (tweede dag)		zo 27-06	Vastendag van 17 Tammoez
-----			za 29-06	Sjabbat Pienchas (Num. 25:10-30:1)
di 21-05	Vrij Leerhuis 4 - Aqedat Jitschak, de binding van Isaäk, reserve bijeenkomst. Tijd:19.30-21.30 uur. Docent: dhr. J. Veldhuijzen		-----	
za 25-05	Sjabbat Naso (Num. 4:21-7:89)		za 06-07	Sjabbat Mattot (Num. 30:2-32:42) - Masee (Num. 33:1-36:13)
-----			-----	
zo 26-05	Etty Hillesum Centrum, Roggestraat 3, Deventer . Salon: Optreden van 'Freilach', klezmeriem uit Oldenzaal. Feestelijke afsluiting van het seizoen. Tijd: 16.00-18.00 uur. Toegang: gratis.		zo 07-07	Etty Hillesum Centrum, Roggestraat 3, Deventer. Joodse wandeling 'Het verstoorde leven' door Deventer. Begin- en eindpunt: bij het Centrum. Vertrek 12.00 uur. Deelname: €1,50.
ma 27-05	Bijbels-Hebreeuws 3 (bijhoudcursus), 10e bijeenkomst. Tijd:19.30-21.30 uur. Docent: drs. J.L.C. Boertjens		za 13-07	Sjabbat Devariem (Deut. 1:1-3:22)
za 01-06	Sjabbat Beha'alotecha (Num. 8:1-12:16)		-----	
			zo 18-07	Vastendag van 9 Av / Treurdag Tempelverwoesting
			za 20-07	Sjabbat Wa'etchanan (Deut. 3:23-7:11)
			za 27-07	Sjabbat Eeqev (Deut. 7:12-11:25)
			za 03-08	Sjabbat Re'eeh (Deut. 11:26-16:17)
			za 10-08	Sjabbat Sjofetiem (Deut. 16:18-21:9)
			za 17-08	Sjabbat Kie Teetsee (Deut. 21:10-25:19)
			za 24-08	Sjabbat Kie Tavo (Deut. 26:1-29:8)
			za 31-08	Sjabbat Nitsaviem (Deut. 29:9-30:20) - Wajeelech (Deut. 31)

COLOFON

Het Judaica-Bulletin is een uitgave van de Stichting Judaica Zwolle, Postbus 194, 8000 AD Zwolle. Het verschijnt vier maal per jaar.

Abonnementen kosten €6,50 per jaar, over te maken op postgirorekening 259272 t.n.v. penningm. Stichting Judaica Zwolle, Apeldoorn, onder vermelding van 'abonnement bulletin'.

De Stichting Judaica Zwolle stelt zich ten doel de verspreiding van kennis over de joodse godsdienst, taal, geschiedenis en cultuur. Zij streeft dit o.a. na door het organiseren van cursussen, studiedagen, concerten en tentoonstellingen in de synagoge van Zwolle.

Het bestuur van de Stichting Judaica Zwolle bestaat uit de volgende leden:

- D. Broeren (redactie Judaica Bulletin)
- W. Cornelissen (rondleider synagoge)
- S.P. van 't Riet (voorzitter),
- J.H. Kelholt (penningmeester)
- Mw. D. Koffeman-Wielenga (bibliothecaresse)
- J. Veldhuijzen (secretaris-cursuscoördinator)
- C. Verdonk (administrateur/redactie Judaica Bull.)
- K. Yntema

De Stichting geeft jaarlijks een folder uit over haar activiteiten. Deze folder kan worden aangevraagd bij onze cursuscoördinator (038-4651048), onze administratie (038-4539283) of via ons e-mail adres judaica@hetnet.nl.

De bibliotheek van de Stichting wordt beheerd door mevr. D. Koffeman-Wielenga (tel. 0591-616543).

De Stichting heeft een tentoonstelling ingericht op het voormalige vrouwenbalkon van de synagoge van Zwolle, Samuel Hirschstraat 8, over het onderwerp 'Joods leven in en om Zwolle'. Deze is in principe op de eerste zondag van de maand geopend van 13.30-16.00 uur (zie voor de precieze data de Judaica Agenda in dit bulletin). Dan worden er vanaf 14.00 uur ook een rondleiding verzorgd. De toegangsprijs is: €1,50 per persoon.

De Stichting Judaica Zwolle werkt bij gelegenheid samen met: Joodse Gemeente Zwolle, Stichting Voortbestaan Synagoge Zwolle, Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle, B. Folkertsma-Stichting voor Talmudica te Hilversum, Bureau Kerk-en-Israël van de Samen-op-Weg Kerken te Utrecht, VU-Podium Vrije Universiteit Amsterdam.

Giften voor het werk van de Stichting Judaica Zwolle zijn aftrekbaar voor de inkomstenbelasting en kunnen worden overgemaakt op postgirorekening 259272 t.n.v. penn. Stichting Judaica Zwolle, Apeldoorn.

ABONNEMENT JUDAICA BULLETIN

Een abonnement op het Judaica-Bulletin kost €6,50 per jaar, over te maken op postgirorekening 259272 t.n.v. penningm. Stichting Judaica Zwolle, Apeldoorn, onder vermelding van 'abonnement bulletin'.

Het abonnement loopt van 1 juli tot en met 30 juni van het daaropvolgende jaar en wordt zonder opzegging vóór 1 juni stilzwijgend verlengd.

VOLGENDE BULLETIN

Het volgende bulletin verschijnt omstreeks 1 juli 2002. Kopij dient uiterlijk in de tweede week van mei 2002 te zijn ingeleverd op het redactieadres: Boogmakerstraat 30, 8043 AM Zwolle (zo mogelijk op diskette in Word, WP, of ander gangbaar formaat) of per e-mail zijn ontvangen op judaica@hetnet.nl onder vermelding van: 'kopij bulletin'.

SCHENKING:

Door bemiddeling van de heer en mevrouw Ketelaar te Heerde bereikte ons een schenking van een groot aantal wetenschappelijke Judaica-boeken voor de bibliotheek.

De boeken zullen gecatalogiseerd worden en ontsloten voor docenten en belangstellende cursisten. De schenker en bemiddelaars willen wij langs deze weg nogmaals hartelijk danken voor deze belangrijke bijdrage aan onze stichting.

NIEUWE AFLEVERING FOLIANTI-REEKS:

In de Folianti-reeks is weer een nieuwe brochure verschenen van de hand van Peter van 't Riet. Nummer 15 heet *Zet een haag om de Tora, Commentaar bij Misjna Avot 1:1*. De brochure kan besteld worden door €2,80 over te maken op giro 3064033 t.n.v. Folianti, Zwolle o.v.v. "Brochure 15". Twee of meer exemplaren kosten €2,50 per stuk. Deze prijzen zijn inclusief verzendkosten. De uitgaven en boeken van Folianti kunnen ook via Internet gekocht worden. Men raadplege de vernieuwde site: <http://www.folianti.com/>

E-MAILADRES:

Stichting Judaica Zwolle beschikt over een eigen e-mailadres, t.w.: judaica@hetnet.nl.

Via dit adres kan men o.a. kopij voor het Judaica Bulletin opsturen, het actuele cursusprogramma aanvragen, zich als abonnee opgeven, boeken/uitgaven van de stichting bestellen, vragen stellen opmerkingen doorgeven, etc.